Год. III. Ноемврий и Декемврий Книга VI.

Родопски напрѣдъкъ

Мѣсечно илюстровано списание
за
наука, обществени знания и народни умотворения.

Приносъ
къмъ морфологията на Родопскитѣ говори.

Суфикси за увеличителни и умалителни имена.

Между обилнитѣ характеристични особености, каквито иматъ Родопскитѣ говори, вземени въ сравнение съ другитѣ български диалектни групи, твърдѣ интересни за забѣлѣзване сж и разнообразнитѣ суфикси, които се употрѣбяватъ въ сжществителнитѣ, прилагателнитѣ, причастията и нѣкои и отъ нарѣчията за увеличителни и умалителни форми. И въ тоя случай и тѣзи суфикси сж и по употрѣбителни, и по-типични, а важното е и по-разнообразни въ помашкия говоръ, отколкото въ българскитѣ говорни покраини. Нѣкои отъ тѣзи суфикси иматъ употрѣба да покажатъ галене на даденото име, а други пъкъ прѣзрѣние или отвръщение. Едни даватъ понятие за сила, грубость надмощие, а други пъкъ обратното: за нѣжность, ми-

ловидность и невинность. Освѣнъ това въ извѣстни изрази една и сѫща суфиксна форма дава понятието нѣкакъ си за усмиване, ирония, а въ други — лъскателство, подмилкване и др. подобни.

Както по физическото си строене Родопитѣ сѫ единъ недогледенъ лабиринтъ, тъй и въ езиково отношение тѣзи обширни планини сѫ единъ неизбродимъ, неизчерпаемъ океанъ, обиленъ съ богатства отъ не малъкъ интересъ и цѣнность за науката. Едно е жално само, че деветьтѣ десяти, ако не и повече, отъ тѣзи планини за сега, па може би и за дълго врѣме и за въ бѫдеще, оставатъ недостѫпни за какви и да било научни излѣдвания, още повече езикови, за каквито трѣбва да се избродватъ стотини села и колибаци. При все това, па макаръ и отъ малъкъ обсегъ, азъ мисля, че не ще е безинтересно за любопитния читатель да съобща забѣлѣзанитѣ ми лично до сега суфикси за увеличителни и умалителни форми отъ села и покрайни, дѣто самъ лично съмъ наблюдавалъ.

I Увеличителни имена:

Когато сѫществителни имена и отъ тритѣ рода ще трѣбва да се прѣдставятъ въ увеличителна форма, която да изразява понятие за дадения прѣдметъ въ по-голѣмъ видъ отъ еднороднитѣ му прѣдмети, или по-ѓолѣма духовна сила, нѣкждѣ пъкъ и грубость или отвръщение и усмиване, тогава се употрѣбяватъ слѣднитѣ суфикси:

а) **ище^{а}** = *чиле́^{а}чище^{а}, кузъ̀рище^{а}, во̀лище^{а}, ко́нище^{а}, земѝще^{а}, змѝйще^{а}, кра̀ище$_{а}$, тре^{а}вѝще$_{а}$, мо̀стище^{а}, л'ува́дище^{а}, ко̀^{а}щище^{а}* и т. н. за мѫжкия и женсси родове.

б) **тѝще^{а}, —те^{а}тище^{а}** = *де́^{а}те^{а}тище^{а}, ку́че^{а}тище^{а}, пѝле^{а}тище^{а}*, но и *пѝтле^{а}тище^{а}, те^{а}л'е^{а}тище^{а}*, или *тел'те^{а}тище^{а}, сѐ^{а}не^{а}тище^{а}, кра́ве^{а}тище^{а}, чилѐ^{а}те^{а}тище^{а}, кузъ̀ре^{а}тище^{а}* или *кузъ̀рте^{а}тище^{а}, во́лте^{а}тище^{а}* и пр. освѣнъ за мѫжкия и женския родове, и за срѣдния.

Тѣзи форми сѫ употрѣбителни повечето въ българскитѣ говорни покрайни въ Рупчоско, Ахѫ-челе-

бийско, Неврокопско, Скечанско, Дарждерско, Гюмюрджинско и въ нѣкои помашки села въ Рупчоско (Чепеларе, Дрѣново, Чокуркьой, Богутево и др.). Първата форма я има още и въ приполскитѣ села въ Пловдивско, Хасковско и Харманлийско. **Кату̑ кȍнищеᵃ варвȉй,** (Руп.) казватъ за човѣкъ, когото по грубия си вървежъ, по не приличното движение и удряне краката си о земята, оприличаватъ на конь. **Кату̑ дȅᵃтеᵃтищеᵃ са расхл'ȍᵃнца,** (Ахж-ч.), усмиватъ тогова, който нѣма мжжка воля и плаче за нѣщо като нѣкое разглезено дѣте. **Неᵃмо' са влеᵃчи кату̑ змийтеᵃтище,** (пом.) казватъ томува, която съ бавното си и неподбрано ходене прави отвръщение всѣкиму, който го види.

в) **уга—т'уга—теᵃт'уга**= *старчу̑га, панчу̑га,* (отъ пънь), *уфчеᵃрт'у̑га, кузарту̑га, купеᵃл'т'у̑га* (копеле въ Ахж-челебийско казватъ на момъкъ), *кравтеᵃт'уга, треᵃвтеₐт'у̑га, камеᵃн'теᵃт'у̑га, волтеᵃт'у̑га, кучтеᵃт'у̑га* и т. н.

г) **т'ужищеᵃ—чужищеᵃ**= *д'ул'геᵃрчужищеᵃ, ахреᵃнтеₐт'у̑жищеᵃ, уфчеᵃрчу̑жищеᵃ, сламеᵃнчу̑жищеᵃ, кравтеᵃт'ужищеᵃ, пилчеᵃт'у̑жищеᵃ* и т. н.

Послѣднитѣ двѣ суфиксни форми се употрѣбяватъ въ Ахж-челебийския български говоръ и по-рѣдко въ помашкия, обаче суфиксътъ **чужищеₐ** се срѣща въ нѣкои села и въ рупския говоръ (Павелско, Югово и др.). Едновременно съ понятието за увеличение тѣзи форми изразяватъ и нѣкаква си позната грубость, недодѣланость, нѣкакъвъ си недостигъ физически или духовно-нравственъ. **Ни ли си еₐ уфчеₐрт'у̑жищеₐ, еₐй ноₐй гу стȍри,** (Ахж-ч.) значи работата му е груба, куца въ нѣщо си, като на овчарь човѣкъ. **Сбра́ли са са врит' купеₐл'теₐт'угинеₐ на байрѐман** (пом.) презрителенъ изразъ на нѣкоя недоволна мома къмъ извѣстни момци.

д) **еᵃку—теᵃку** = *хайдутеᵃку, жеᵃнтеᵃтеᵃку, кучеᵃтеᵃку, вул'теᵃтеᵃку, лучеᵃку* (отъ лукъ), *змиѐᵃку, уган'тѐₐку* и т. н. Тоя суфиксъ е извѣстенъ за сега само въ Ахж-челебийския говоръ и то само въ българския. **Стра́шну кучеᵃтѐᵃку еᵃ ста̀налу,** казватъ съ отвръщение за човѣкъ, ниско изпадналъ

нравствено, човѣкъ, който е вече усвоилъ нѣкои неморални, лоши привички.

е) **урл'уга** = *де^а^чурл'уга, бабичурл'уга, уфче^а^ррл'уга, зми'урл'уга, пичурл'уга* (отъ пичъ) и др. т. Тоя суфиксъ не всички имена приематъ. Срѣща се въ Ахж-челебийскитѣ български и помашки говори и едновремѣнно съ увеличителната си форма изразява понятие и за събирателно-иронична.

ж) **че^а^тище^а^ — че^а^те^а^тище^а^ — по^а^те^а^тище^а^** = *чилѐ^а^че^а^тище^а^, нòхчѐ^а^тище^а^, вòлче^а^тище^а^, же^а^нчѐ^а^, те^а^тище^а^, дѐ^а^тче^а^тище^а^, змийче^а^тище^а^, змий'чò^а^те^а^тище^а^, куте^а^лчò^а^те^а^тище^а^, бабичò^а^те^а^тище^а^, пилче^а^тище^а^, кушчò^а^те^а^тище^а^*, (отъ кошъ) и т. н.

з) **ле^а^тище^а^ — ле^а^те^а^тище^а^ — л'о^а^те^а^тище^а^** = *де^а^тле^а^тище^а^, крàвле^а^тище^а^, нòжле^а^тище^а^, кучле^а^те^а^тище^а^, нужле^а^те^а^тище^а^* (отъ нога), *старчл'ò^а^те^а^тище^а^, кравл'о^а^те^а^тище^а^, де^а^тл'ò^а^те^а^тище^а^, кунчл'ò^а^те^а^тище^а^, пил'чл'о^а^те^а^тище^а^, змийл'ò^а^те^а^тище^а^, же^а^нл'ò^а^те^а^тище^а^, брадел'ò^а^те^а^тище^а^, се^а^нл'ò^а^те^а^тище^а^* и мн. други.

И двата тѣзи суфикси сж употрѣбителни само въ помашкия говоръ и то почти изъ цѣлитѣ Родопи (Тъмрешко, Ахж-челебийско, Скечанско и др. и само въ нѣкои отъ помашкитѣ села въ Рупчоско тѣзи форми сж непознати). Отъ съставътъ имъ се вижда, че сж произлѣзли отъ умалителни имена, затова и понятието на тѣзи суфикси е нѣкакъ сложно: едновремѣнно изразяватъ ирония и грубость отъ една страна, а отъ друга — нищожество и подчиненость. Най-употрѣбителни сж тѣзи форми въ южнитѣ Родопски склонове, дѣто помацитѣ въ говорътъ си току-речи при всички имена ги прибавятъ и дѣто трѣбва, и дѣто не.

и) **ина — лина — тина** = *нажлина* (отъ нога), *ме^а^шлина, карнина* (отъ турската кърдисва—унищожи), *куче^а^тѝна, мò^а^скатина, кузартѝна, уфче^а^ртина, крàве^а^тина, кòзе^а^тина* и пр.

Суфикситѣ **ина** и **лина** сж помашки и изразяватъ увеличена форма въ малъкъ, галенъ, нѣкакъ си лъскатe

ленъ видъ, а суфиксътъ **тина** въ нѣкои думи служи за прѣзрителна форма, а въ други—за произходъ по вѣщество на даденъ прѣдметъ. **Ста̀налу еª ко̀скужеªмити кузарти̇на**, значи, порасло е вече да бъде коварь. **Сува̀ мѐªса на мѐчеªтина**, произходътъ му прилича да е отъ мечка. **Меªсо̀су мири̇са на ко̀зеªтина**, казватъ, когато месото мерише, т. е. прилича да е козье.

Всичкитѣ изброени по-горѣ суфиксни форми се придаватъ на имена и отъ тритѣ рода, ала флексии едни получаватъ само за женски родъ: **уга, т'уга, ина, лина**, а всички други за срѣдни родъ; мжжки родъ нѣма, обаче образъ за множ. число иматъ всичкитѣ.

Прилагателни въ увеличена форма се срѣщатъ въ до сега познатитѣ говорни покраини малко и то само въ Ахж-челебийско и не съ всички по-горѣ отбѣлѣзани форми. Тъй напр. употрѣбяватъ се думитѣ *чеªрвеªнтеªтеªку беªл'теªтѐªку, стареªтѐªку, глуптеªтѐªку глуптеªтина* и др. Отъ нарѣчията типичното Ахж-челебийско *ѐцеª, еªцеª* за увеличителна форма се употрѣбява *еªчищеª*, което значи твърдѣ много, твърдѣ яко. Причастия въ увеличителна форма за сега сж непознати.

II Умалителни имена.

Суфикситѣ за умалителнитѣ имена сж по-многобройни и по-разнообразни, отколкото за увеличителнитѣ. Такива се прибавятъ въ извѣстни случаи, на и при нѣкои нарѣчия. Едно и сжщо име се изговаря съ два, три и повече вида суфиксни форми, а това показва, че сжществува извѣстна разлика и въ понятието, което всѣки суфиксъ изразява. И наистина, когато чуемъ името **глави̇ца**, трѣбва да разбираме умалително галено име; когато пъкъ чуемъ **глави̇чка**, то значи постъпенъ въ по-умалена форма отъ първата и нѣкакъ си подигравателна; но когато кажатъ **глави̇нка**, тогава едновременно съ умалителностьта ни се показва и единъ видъ нѣкакво прѣдимство, нѣкакво надмощие. **Той си еª баѐª глави̇нка чилѐªк**, казватъ за нѣкого, който умствено стои по-високо отъ околнитѣ му. Сжщото е и за имена отъ мжжки родъ, дѣто тоже една разлика трѣбва да се разбира въ понятията **чилѐªчеª**,

кон'че^{а}, нѝхче^{а}, ѝре^{а}хче^{а} отъ **чиле̂^{а}че^{а}к, нѝхче^{а}к, ѝре^{а}хче^{а}к** и т. н.

Ето за сега познатитѣ умалителни форми въ Родопскитѣ говори:

а) за мѫжки родъ:

че^{а} = *ко́нче^{а}, вѝрче^{а}, ка̀ме^{а}н'че^{а}, рѝкче^{а}, хле̂^{а}пче^{а}, кра̀йче^{а}, ца̀рче^{а}* и пр.

ек — *ко́нче^{а}к, вѝрче^{а}к, ка̀ме^{а}н'че^{а}к, рѝкче^{а}к, хле̂^{а}пче^{а}к, кра̀йче^{а}к, ца̀рче^{а}к* и пр.

ку = *Хрѝску, Ко́л'ку, Стѝй'ку* и др. за соб. имена.

б) за женски родъ:

ица = *тре^{а}вѝца, тиклѝца, змѝица, зе^{а}мѝца, же^{а}нѝца, пѝтица, рѝбица, вудѝца, главѝца* и т, н.

ка = *тре̂^{а}вка, змѝйка, же̂нка, пѝтка, кра̀вка, кру̀шка, кинѝшка, рѝбка* и др.

инка — линка = *глав̀инка, тре^{а}вѝнка, нужѝнка, нужлѝнка, ме^{а}шлѝнка, рачѝнка, улѝнка* (отъ улей), *вратѝнка, вратлѝнка* и др.

ичка — учка = *главѝчка*, или *главу̀чка, вратѝчка, тре^{а}вѝчка, же^{а}нѝчка, мумѝчка, нужѝчка, лажѝчка, панѝчка, ре^{а}чичка* и др.

ушка—урка—утка = *питу̀рка, тре^{а}ву̀шка, главу̀шка, зми'урка, углу̀шка* (отъ огловгано), *ваклу̀шка, риплу̀шка, питлу̀тка, варту̀тка* и пр.

в) за срѣдни родъ:

че^{а} = *пѝл'че^{а}, де̂^{а}тче^{а}, пра̀сче^{а}, му̀лче^{а}, щен'че^{а}, кулѝбче^{а}, чу̀кче^{а}* и др.

це^{а} — ецe^{а} = *уче̂це^{а}* (отъ око) но и *уч'ѝ^{а}це^{а}, ру̀хц^{а}е, бл'у̀дце^{а}, пѐрце^{а}, крѝлце^{а}* и пр.

е^{а}нце^{а}—'о^{а}нце^{а} = *пѝле^{а}нце^{а}, свѝне^{а}нце^{а},* се̂^{а}ме^{а}нце, *бре̂^{а}ме^{а}нце^{а}, вре̂^{а}ме^{а}нце^{а}, по* и *вре̂^{а}м'о^{а}нце^{а}, вре^{а}тѐнце^{а}* и пр.

ле^{а}че^{а}—л'ѝ^{а}че^{а} = *нужле̂^{а}че^{а}, кузл'ѝ^{а}чеа, вратл'ѝче^{а}, де^{а}тл'ѝ^{а}че^{а}, кучл'ѝ^{а}че^{а}* и пр.

л'о^{а}нце^{а}—ле^{а}нце^{а} = *пе^{а}тл'ѝ^{а}нце^{а}, де^{а}тл'ѝ^{а}нце^{а}, пра̀сле^{а}нце^{а}, гу̀дле^{а}нце^{а}, нужл'ѝнце^{а}* и др.

Всичкитѣ посочени по-горѣ форми сѫществуватъ и въ българскитѣ говори въ Ахж-челебийско, Рупчоско, Дарждерско, Скечанско и Гюмюрджинско, и въ помашкия съ изключение на суфикситѣ **ле^{а}че^{а}, л'о^{а}че^{а},**

ле^а^нце^а^ и **л'о^а^нце^а^**, които сж употрѣбителни само въ помашкия говоръ и то въ Ардината долина и южнитѣ склонове. Освѣнъ това окончанията **ек** за м. родъ въ рупския говоръ нѣма, но пъкъ **ичка, учка, ушка** и **утка** приематъ *е* вмѣсто *а* (*ваклушке^а^, углу̀тке^а^, ну ичке^а^, питурке^а^* и пр).

Образуването на мн. число отъ изброенитѣ суфикси тоже има извѣстно разнообразие. Тъй наприм. мжж. р. *кон'че^а^к*, *вирче^а^к*, т.е. суфикси **е^а^к** мн. число става съ **ове^а^**: *вирчко̀ве^а^*, *че^а^хчко̀ве^а^*, *край'чко̀ве^а^* и т. н. Суфикътъ **че^а^** пъкъ приема **та**: *ко̀нче^а^та*, *рокче^а^та*, *хле^а^пче^а^та* и т. н. Женскиятъ родъ има правиленъ образъ за мн. число на **и**: *главѝци*, *главѝнки*, *рачѝчки*, *питу̀рки*, *ваклушки* и пр. Сжщо и срѣдния родъ приема правилни окончания **а** и **та**: *пѝл'че^а^та*, *учо̀^а^цата*, *вре^а^те^а^нца̀*, *нужл'о̀че^а^та* и т. н.

Умалителнитѣ прилагателни иматъ слѣднитѣ форми:

за м. р. *а̀ле^а^нче^а^к*, *че^а^рвѐнче^а^к*, *ста̀риче^а^к*, *мла̀диче^а^к*, *бе^а^личе^а^к*, *висо̀че^а^к* и т. н.

за ж. р. *а̀ле^а^нка*, *че^а^рвѐнка*, *ста̀ричка*, *мла̀дичка*, *бѐ^а^лка*, *висо̀чка* и пр.

за ср. р. *а̀ле^а^нку*, *че^а^рвѐнку*. *ста̀рку*, *мла̀дку* или *мла̀дичку*, *бѐ^а^лку*, или *бе^а^личку*, *гуле^а^мку*, *висо̀чку* и т. н.

Числителни: *е^а^днѝче^а^к*, *еднѝчка*, *е^а^днѝчку*, но и *е^а^днѝнка-у*, *двѐнки*. *трѝнки*, *по̀^а^рфку*, *трѐтку* и т. н.

Причастия въ умалителна форма:

за м. р. *ка̀палче^а^к*, *ха̀панче^а^к*, *л'у̀бе^а^нче^а^к*, *рѝпнатче^а^к*, *дѐ^а^лнатче^а^к* и т. н.

за ж. р. *ка̀палка*, *ха̀панка*, *л'у̀бе^а^нка*, *рѝпнатка*, *дѐ^а^лнатка*, *ру̀кнатка* и т. н.

за ср. р. *ка̀палку*, *л'у̀бе^а^нку*, *свѝванку*, *гл'о̀^а^данку*, *вѝкнатку* и пр.

Отъ нарѣчията въ умалителна форма се срѣщатъ *о̀шку*, помацитѣ *ѐшку*, *го̀ричку*, *до̀личку*, *уцо^а^т'ку* (отсамъ), *утво̀^а^т'ку* (отвждѣ), *мло̀чку* и т. н.

Чепеларе, 1905 год. **Ст. Н. Шишковъ.**

